



מכון פליירשהיימר למחקרים מזרחיים

**הערבים בישראל
בעקבות כינון השלום**

עמי רם גונן וראשם חמאייסי

מכון פלורסהיימר למחקרים מדיניות

הערבים בישראל בעקבות כינון השלום

עמי רם גונן וראסם חמאליסי

ירושלים, נובמבר 1993

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

**THE ARABS IN ISRAEL
IN THE AFTERMATH OF PEACE-MAKING**

Amiram Gonen and Rassem Khamaisi

הדברים הנאמרים בפרסום זה הם על דעת המחברים בלבד

© 1993, מכון פלורשטיימר למחקרים מדיניים
רחוב דיסקין 9א, ירושלים 90440

© 1993, The Floersheimer Institute for Policy Studies
9a Diskin St., Jerusalem 90440

ISSN 0792-6251

תוכן העניינים

5	הקדמה
6	בין שלום לשווון
7	התמקדות במאבק לשווון
7	הדגשה מחדש של מדיניות פיזור האוכלוסייה היהודית
8	השלכות העלייה היהודית
10	התפתחות תעשיית עתירות עבודה ביישובים הפלשטיינים
11	העמקת אי השוויון בעקבות השקעות בתעשייה עתירות ידע בישראל
11	שלום, תיירות וערבי ישראל
12	פיתוח הזדמנויות תעסוקה ועסקים במדינות ערב
14	התגברות הפער החברתי-כלכלי בקרב האוכלוסייה הערבית
15	הגברת תהליכי הביזור וההפרטה בישראל
16	גידול בהתגיותם לכוחות הבטחון
17	הבדלים גאוגרפיים
21	סיכום : השתלבות או הסתגרות

הקדמה

הסכם השלום ההולך ונركם בין מדינת ישראל למדיינות ערבי ואש"ף כמייצג את העם הפלסטיני, עשוי לחולל תהליכיים ותנאים חדשים ביחסים בין יהודים לערבים באזור. על פי הסכם העקרונות שנחתם בין ישראל לאש"ף יכון באזור הגודה המערבית ורשותה עזה משל עצמי של פלסטינים, האמור להנהיג את מפעלי הפיתוח של הפלסטינים ולספק את צרכיהם. בשנים הקרובות תונפה תשומת לב מיוחדת לפיתוח התנאים הכלכליים, להקמת מוסדות, לאספקת שירותים ולבניית מגורים ותשתיות בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. לשם כך צפויות בעתיד הקרוב השקעות בינלאומיות, פלسطينיות וישראליות.

התמורה שיתחוללו במשך הזמן, בעקבות השינויים הפוליטיים והכלכליים, ישפיעו באופן שונה על כל אחד מחלקי העם הפלסטיני. בפני הפלסטינים הנמצאים במדינות ערבי עומדת אפשרות להמשיך להתגורר במקומותיהם ולהשתלב בחברה ובכלכלה המקומית או לעבור לגרור ביישות הפלסטינית. הפלסטינים היושבים ברצועת עזה ובגדה המערבית עומדים בפני תנופת פיתוח עקב ההשקעות הצפויות וישמשו כתשתיית אנושית של היישות הפלסטינית החדשה. לעומת זאת לא ברור מה טומן בחובו העתיד עברו העربים בישראל – אותו חלק של העם הפלסטיני אשר המשיך להתגורר במדינת ישראל לאחר כינונה בשנת 1948 והפך להיות מיעוט לאומי בה. הדיוון בתהליך השלום הפורמלי ובהסדרים הכלכליים הנלוויים אליו אינו עוסק בכך.

בחיבור זה אנו מבקשים לדון בהשלכות האפשריות של תהליך השלום על העربים בישראל על בסיס מגמות קיימות ומאפיינים רשאים של האוכלוסייה הערבית והיהודית. אנו מבקשים להזכיר ולהעלות על סדר היום את סוגיות המדיניות כלפי העربים בישראל וזאת על מנת שבתווך ההתרכזות בתהליך השלום עם הפלסטינים ועם מדיניות ערבית אחרת לא ייפקד קידומה ופיתוח יסוביה של אוכלוסייה זו, ולא יעצרו המגמות של מדיניות השילוב ותהליכי ההשתלבות אשר החלו להסתמן לאחרונה, טרם פרץ תהליך השלום במלוא עצמתו.

האוכלוסייה הערבית בישראל היא חלה יחסית מבחינה חברתית-כלכלית, מתרכזת בפריפריה הנווגרפית של המדינה, על פי רוב בישובים כפריים קטנים, בתנאי תשתיות ושירותים לא מספקים. אוכלוסייה זו עוברת לאחרונה תמורה כלכליות וחברתית, ומצויה היחסי במדינת ישראל הפך לסוגיה המחפשת עיצוב מדיניות. סוגיה זו עשויה להחריף בשנים הקרובות, בעקבות ההשלכות השונות של תהליכי הפיתוח באזורי היישות הפלסטינית המתהווה. אי לכך יחרify הצורך לעצב מדיניות יוזמת וברורה, שמטרתה לשפר את מצבם החברתי-כלכלי של העربים בישראל תוך התמודדות עם השלכות אפשריות, שמקורן בתהליכי הפיתוח שיחולו בעקבות הסכם שלום.

בין שלום לשוויון

האוכלוסייה הערבית בישראל הייתה עסוקה בעשוריים האחרונים בשתי סוגיות ראשיות: סוגית השלום וסוגית השוויון. סוגית השלום הוגדרה כהכרה בזכותו של העם הערבי הפלסטיני, אליו שייכים ערביי ישראל מבחינה לאומיות ותרבותית, להקים מדינה עצמאית משלו לצידה של מדינת ישראל, תוך יחס שלום עימה. ערביי ישראל, הلقו ונרתמו באופן פעיל למאיצים להביא לפתרון סוגית השלום. במשך הזמן הפכו אף לחוד החנית בתחום זה בתוך המדינה, תוך הדישה כי אין בפעולותם זו כדי לפגוע במעמד האזרחי במדינת ישראל ובמאיציהם להשיג השתלבות מלאה בחים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים של המדינה.

אמנם, שני העשורים הראשונים לאחר הקמת ישראל, התנכר המיעוט הערבי למדינה החדשיה בה הפך להיות אזרח. גם לא נעשה מאמץ מודגש על ידי מוסדות המדינה לשפר את מעמדם של הערבים בישראל, שנותפסו על ידי היהודים כאויב פוטנציאלי. אולם במשך הזמן, ובמיוחד לאחר המפגש עם הפלסטינים ברצועת עזה ובגדה המערבית לאחר 1967, החלו הערבים בישראל לראות את עצם האזרחים במדינה וכמי שעטדים הפליטי הכרוך בה. הם החלו להיות שותפים במשחק הפוליטי, הארצי והמקומי אחד, בעיקר על מנת לקדם את מצבם ולנסות לפתור את סוגית השוויון החברתי-כלכלי. בשנים האחרונות, הבינו מנהגי התנועה הפלסטינית את מוכנותם להקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל, ובכך הכירו בדיעבד בזיקתו של המיעוט הערבי לישראל. הם אף קוראים לו להיות מעורב באופן פעיל בחים הפוליטיים במדינת ישראל.

יסודותיה של סוגית השוויון של הערבים בישראל נעוצים בשוליות גאוגרפיה, בנסיבות ההשכלה ובכישורי תעסוקה, בנגשיות מוגבלת למקומות העבודה ועסקים בשל אפליה מبنית או מכונית, וביזמות עסקית מוגבלת. השוליות הגאוגרפיה כרוכה בהתרכזותה של האוכלוסייה הערבית באזורי השוליות של המדינה, ובעיקר בישובים קטנים, בהם התנאים הכלכליים והזמנויות ההשכלה וההכשרה המקוטעת מוגבלים, גם לעربים וגם ליהודים. אולם, בעוד האוכלוסייה היהודית בשולי הארץ זוכה להקצתה מפצה של משאבים בסוגרת מדיניות הממשל, אין הדבר כך לגבי האוכלוסייה הערבית. הנחיתות היחסית בתחום ההשכלה וכיישורי התעסוקה היא תוצאה של שילוב תנאים התחלתיים של חברה כפרית מסורתית עם תנאים בלתי שווים של השקעות ציבוריות בשירותי חינוך והכשרה. כך התפתחו מבנה השכלה וכיישורי תעסוקה אשר לא אפשרו לערבי ישראל לחזור לרבדים גבויים יחסית של תעסוקה. סיבעה לכך גם אפליה מכונית במקומות עבודה ציבוריים ופרטיים אחד, אשר מנעה היו תרבותיים, חברתיים ופוליטיים. היזמות העסקית המוגבלת בקרב האוכלוסייה הערבית היא לנוכח תוכאה של שילוב תנאים תרבותיים פנימיים

ותנאים מוסדיים וכלכליים חיצוניים, אשר חקרו יחד לבLOTS את המוכנות והיכולת היישומית של יזמים פוטנציאליים.

התמקדות במאבק לשוויון

הפתרון המסתמן לסוגיות השלום יפנה את תשומת ליבם של ערביי ישראל אל סוגיות השוויון. נגברו ציפיותיהם לקשור את ההשגים המתורחשים בתחום השלום עם השגים אשר ראוי, לדעתם, שיתרחשו בתחום השוויון. אולם, בעוד הדרך לשלים נתונה למלחים דרמטיים, אין הדבר כך בתחום השוויון, אשר השגים בו הם פרי תהליכי דין- משפטיים נמשכים. תהליכיים אלה יהיו תוכאה של שינוי הדרוגתי מדיניות המשל בישראל, בעמדות האוכלוסייה היהודית ושל תמורה חברתיות-כלכליות בקרב האוכלוסייה הערבית עצמה. שינויים ותמורות אלה החלו להסתמן לאחרונה וקיבלו ביטוי בהקצת משאבים רבים יותר מאשר בעבר למגזר היהודי, בהכרה גוברת בקרב הציבור היהודי לצורך资源配置ים, ובהתלבותם של העربים במרקם החברה-כלכלית הישראלי. אידמיilio הציפיות בתחום השוויון בעקבות העתקות תשומת הלב של הממשלה לפיתוח היישות הפלטנית וצמצום השקעות בישראל, יגרום למתח בקרב האוכלוסייה הערבית. זו תטיל את עיקר האחריות לכך על המשל ועל הציבור היהודי, תושב ותסביר את אי-השוויון כתוצאה של אפליה לאומית ואף תcenיע את הסיבות הפנימיות לאי-השוויון. מתח זה עשוי להתבטא במאבק חברות בעל גון פוליטי-לאומי: שביתות, הפגנות ומחאות, אלא אם יינ��טו צעדי מדיניות של הקצת משאבים ופיתוח הזדמנויות אשר יצמכו את אי-השוויון.

הדגשה מחדש של מדיניות פיזור האוכלוסייה היהודית

חלק ניכר מן המתח הפוליטי והחברתי בקרב ערביי ישראל בסוגיות השוויון כרוך במדייניות הממשלתית לפיזור האוכלוסייה היהודית לאזורי השולדים של המדינה. מקורו במאבק על קרקעות ובתפיסה של מדיניות זו כמאבק טריטוריאלי בין יהודים לעربים באזורי בהם לאוכלוסייה הערבית משקל ניכר. מקור נוסף למתח כרוך בהשקעות הכלכליות הרבות ביישובים היהודיים באזורי השולדים בהשוואה להשקעות הדלות בישובים הערביים באזורי אלה.

תהליך השלום עשוי להביא לתשומות לב גוברת של קובעי המדיניות בישראל אל סוגיות אזורי השולדים, ובמיוחד אזוטם אזוריים בהם יושבת אוכלוסייה ערבית ניכרת. כך, תודגש מחדש המדיניות של פיזור האוכלוסייה היהודית, הכרוכה בעיקר בהקמת יישובים יהודים ובחיזוק יישובים יהודים קיימים, מבלי שייעשה די לחיזוקם של היישובים הערביים הסמוכים. ההדגשה מחדש של מדיניות פיזור

האוכלוסייה היהודית ל עבר הגליל, המשולש והנגב תהיה קשורה במטרה להשיג מתחזק יישובי ואיזון אוכלוסייה על מנת למנוע היווצרות רוב ערבי באזורי אלה. מכאן, יש מי שגוררים מדיניות של עשייה מעטה גם בצריכים הכלכליים ובמצוקות החברתיות של היישובים הערביים בהם הם אזרחים. פיתוח היישובים היהודיים באזורי השולטים ללא פיתוח מקביל של היישובים הערביים עלול להחריף את הפער ביניהם ולהגביר את התסכול והמתוח החברתי והפוליטי בקרב האוכלוסייה הערבית.

אחד הביטויים להתגברות מתה זה עשוי להיות פניה של ערבי ישראלי למוסדות וארגוני לא-ישראלים (במדינות ערבי, במדינות התעשייתיות ובארגוני בינלאומיים) בבקשתם לפיענוח הכלכלי והחברתי של היישובים הערביים בישראל. ניצנים של פניות מעין אלה עלו בשנים האחרונות בכמה יישובים ערביים בישראל. נראה כי הזרם הגדול של סיוע כלכלי ופיננסורי אשר נמצא לישובים הפלטוניים בשנים הקרובות עשוי להגיע גם אל ערבי ישראל, ולהתפרש בעיניהם כסיוע העוקף את הממשל הישראלי שאינו מקבל על עצמו אחריות מלאה לצרכיהם.

השלבות העלייה היהודית

אמנם, עליתם של היהודים לישראל מושפעת בעיקר מן המתרחש בארץ מוצאים וביעדי ההגירה האלטרנטיביים הפתוחים בפניהם, אך גם למתרחש בתוך ישראל יש השפעה משמעותית על ממדיה העלייה. לאחרונה, היו אלה הקשיים הכלכליים, בעיקר בתחום התעשייה, אשר הרתינו מועמדיו לעליה רבים בקרב יהודי מזרח אירופה, הקווקז ומרכז אסיה. לקשיים הכלכליים התווסף גם קשיים בטחוניים שנבעו מן המאבק האלים בין ישראלים לפלסטינים. אי לכך, ככל שיגבר תהליך השלום ובעקבותיו תהליכי פיתוח כלכלי, כן יצטמצמו אוטם קשיים מרתיעים לעליה ויהודים רבים עשויים לשקל מחדש את עליתם ארצה. גם יהודים שעקרו מישראל לארצאות אחרות עשויים לחזור למולדתם נוכח תהליכי הפיתוח הכלכלי הצפויים בתחום מדינת ישראל. כל אלה עשויים להגביר את זרם היהודים הבאים להשתקע בישראל בשנים הקרובות.

העלייה לישראל, ככל הגירה, כרוכה בהוואורות תנאי תעסוקה חדשים. העלייה הגדולה של יהודים ממדינות ברית המועצות לשעבר השפיעה לרעה, לפחות ב佗וח הקצר, על מצבם של ערבי ישראל בעיקר בענפים כלכליים ובஸחף יד מסויימים. העולים רבים, הצפויים להגיע בעקבות תהליכי השלום והפיתוח הכלכלי בישראל, יתרחו בשוק העבודה עם מחפשי תעסוקה ערבים, בעיקר בתוכם תחומיים אליהם חדרו מועסקים ערבים בשנים האחרונות ובهم גם הטרצזו העולים החדשים: בריאות, תשתיות ושירותים. תעסוקת עולים אלה, שרובם נמנים על קבוצת המשכילים, יביאו לצמצום הזדמנויות התעסוקה של משכילים ערבים בתפקידים מרכזיים.

תהליך זה יחריף במידה ניכרת אם המשיך ותתקיים מדיניות של מותן הטעבות תעסוקה לעולים חדשים. מן הראווי שיעמצאו מכשורי מדיניות המכוננים גם אל מועמדיו תעסוקה ערבים, כדוגמת המאמץ הנוכחי להבטיח מסגרת זמנית של משרות המיעדות לעربים בשירות הציבור.

עלילית היהודים עשויות להיות גם השלכות על מצבם של ערביי ישראל בתחום הדירות. בשל עלות הדיור הגבוהה במרכז הארץ ומדיניות ממשלתית המעניקה סיוע לרכישת דיר בשוליו הארץ, במסגרת המדיניות הכלכלית של פיזור האוכלוסייה היהודית, השתקע חלק מגל העלייה האחרון בעיר הפיתוח, בקרבתם של יישובים ערביים. לפניו גל עלייה זה מצא מספר קטן של ערבים מוקום מגורים בערים אלה, בהן נמצא היצע של דיור פנו במחירים סבירים. כתוצאה לכך גבר הביקוש למגורים בערים אלה, כגון כרמיאל בגליל ובאר שבע בנגב, ועלה בהן מחיר הדיור. כתוצאה לכך נוצר התהליך של השתקעות ערבים באוטן ערים. ההתגברות הצפופה של העלייה בעקבות כינון השלים תחvide את הצורך להכין הצע של דיור מודרני לאוכלוסייה הערבית בתוך היישובים הערביים באזורי השולטים של המדינה.

השלכות של העלייה בתחום הדיור הן מנת חלקם גם של התושבים הערבים בערים המעורבות במרכז הארץ. ערבים ויהודים מתחרים בשוק הדיור בשכונות של הדר הכרמל בחיפה, על גבול העיר התחתית. כך גם ברובע יפו של תל אביב יפו ובשכונותיהן של לוד ורמלה. תחרויות זו נובעת מן העובדה שרבים מן העולים מוצאים את דרכם, בשנותיהם הראשונות בארץ, אל שכונות בהן מחירי הדיור נמוכים יחסית. אלה הן גם השכונות בהן מתגורר רוב האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות. מכאן נוצר כי גם בערים המעורבות יש צורך לנחל מדיניות המאפשרת את הגדלת הזדמנויות הדיור לתושבים הערבים.

על פי נסיון העבר, מتبטהת התמיכת הממשלה המשתקעים בעולים המשתקעים בשולטים לא רק בתחום הדיור, אלא גם בתחום התעסוקה, השירותים והתשתיות. ככל שיגדל מספרם של העולים המוצאים את דרכם אל אזורי השולטים, כן עשויה הדיפרנציאציה במדי הסיוע בין אוכלוסייה חדשה זו לאוכלוסייה הקיימת להגבר את המתה הנובע מאי-השוויון בתעסוקה. אולם, על אף שקליטת עלייה ופיורה הגאוגרפי של האוכלוסייה היהודית הן מאבני היסוד של מדיניות הממשלה, אין הן חייבות לעמוד בסתרה למדיניות החדש של המאמצים לשלב את ערביי ישראל בחברה ובכלכלה ולצמצם את הפערים בין ערבים ליהודים על ידי עידוד תעסוקה גם לאוכלוסייה הערבית באזורי שולטים.

התפתחות תעשיות עתירות עבודה בישובים הפלשטיינים והשלכוטיה

זמיןותו של כוח עבודה זול, בלתי מiomן או מימר-למחצה, בישובים הפלשטיינים, יMRIץ במשך הזמן את התפתחותן של תעשיות עתירות עבודה. אם בשל יzmות פלשטיינית או בינלאומית, שתתרחשה בתעשיות עתירות עבודה בישראל, ואם כתוצאה מדיניה של מפעלים מישראל אל היישובים הפלשטיינים, על מנת לנצל את היתרונות המצוים שם.

השפעתו של תהליך זה על מצב התעשיות עתירות העבודה בישראל תורגשנה במיוחד בקרב ערבוי ישראל, התופסים בהן כיוון מקומ נכבד. סגירותם של מפעלים עתירי עבודה בישראל נרחבת בקרב כוח העבודה הערבי בישראל, תרתיעו יזמים ערבים להמשיך לפתח מפעלים מעין אלה ותגבר את הימות של מועסקים ערבים אל שדות תעסוקה רחוקים בערי החוף.

בעזה ובגדה כמוו במשך השנים מסגרות בינלאומיות וגם ישראליות (של המינהל האזרחי והמנהל הצבאי) אשר עודדו תהליכי פיתוח ברמה הארץ. מגמה זו תתחזק על ידי כניסה מסגרות ירדניות, אירופיות ואמריקניות, וכן מסגרות הקשורות באומות. לעומת זאת, לא יזכה בהכרה היישובים הערביים בישראל לעידוד הולם של פיתוח כלכלי ותשתיתי על ידי מנגנונים מיוחדים של המדינה או מנגנונים בינלאומיים. עד מהרה עשויים היישובים הפלשטיינים לשמש בית קיבול הקולט ומעודד יזמות כלכליים שונים, וכך ל上岗 יזמים ישראלים, ובמיוחד מקרוב ערבוי ישראל. התוצאה עשויה להביא לצמצום הפיתוח בישובים הערביים בישראל, אף לעצירתו. גם ההיקף המצוומצם של תעסוקה בתעשייה בתוך היישובים הערביים עשוי להתכווץ בשל התחרויות עם היישובים הפלשטיינים. בעיקר עשויה להיפגע תעסוקת נשים, המהוות כשביעים אחוזים מן המועסקים בישובים הערביים והמרוכזות בענף המתפרות, החזיק כשמיון וחמישה אחוזים מן התעסוקה בתעשייה בישובים אלה.

לאורך זמן, עשוי צמצום הזדמנויות התעסוקה בענפים עתירי עבודה בישראל לדוחף את האוכלוסייה הערבית למובייליות מڪוציאית אל עבר משלחי יד מתמחים שהחכנסה בהם גבואה יחסית. חלק מכח העבודה הערב יקשר את עצמו להיכנס לענפים בעלי מידת מסוימת של עתירות ידע, ויתstylב בתהליך ההשתכלהות של התעשיות בישראל. כך, לאחר מספר שנים קשה מבחינת מצב התעסוקה של ערבים בישראל, תואץ המובייליות המڪוציאית שלהם יחד עם זו של שאר המועסקים היהודיים, אשר אף הם ייפגעו מירידות חלקס של ענפים עתירי עבודה בישראל בעקבות כינון השלום.

העמקת אי השוויון בעקבות השקעות בתעשייה עתירות ידע בישראל

השלום והיציבות הפוליטית שתבוא בעקבותיו עשויים להביא לזרימת השקעות בינלאומיות לישראל, מקום של תשתיות טכנולוגיות וארגוני ברמה גבוהה. אולם, השקעות בענפים עתירי ידע והון ייבנו פירות בעיקר עבור האוכלוסייה היהודית, אשר חלק ניכר בה מצוי בידע טכנולוגי ומדעי מטאים. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית ברובה אינה מצטיינת עתיריה ברמת השכלה ובכישורים מקצועיים המתאימים לדרישות הענפים המתחכמים שיתפתחו בארץ ביתר שאת. כל עוד לא תעבור האוכלוסייה הערבית שניים מהתאים בתחום החשלה וההכשרה המקצועיית, תימנע ממנה האפשרות להשתחן באופן מלא בתחום הפיתוח העתידיים. נראה כי בתוך הזמן קצר העربים יהנו מן השקעות החדשנות בעיקר כmployים ולא כבעלי מקצוע, ועל פי רוב ברמת שכר נמוכה יחסית למועסקים היהודיים. כמו כן, בחלק מן התעשייהות עתירות הידע בישראל קיימות הגבלות על תעסוקת ערבים בשל ההקשר הבטחוני שלהם. מכאן, תהליך הפיתוח ישחול בעקבות השקעות החדשנות עשוי דока להעמיק את הפרע הכלכלי היחסי בין יהודים לערבים ולא לזמןמו.

העמקת פער זה יש פן גאוגרפי-כלכלי וכן גאוגרפי-פוליטי. עיקר השקעות החדשנות שיוזרמו לישראל יופנו לאזורי המטרופולין. שם מתרפות התשתיות הטכנולוגיות והארגוני, שם קיים הריכוז של פירמות עתירות הון וידע, ושם מתרוכות היומות. התוצאה עשויה להיות הגברת הפער הכלכלי בין מרכז הארץ לאזורי השוליים. הגברת הפער הבין-ازורי תשפיע על יהודים וערבים כאחד. אלא שעל פי נסיוון העבר, ימשיך המשל המרכזי בישראל לקיום מדיניות של תמיכה ביישובים היהודיים בפריפריה. בתוצאה לכך, לא תנהן האוכלוסייה הערבית מן הפירות של הפיתוח הנזכר במרכז הארץ גם משום שהיא כמעט ואינה מתגוררת בו, וגם משום שאין היא זוכה לתמיכה המוסדית הנוהga ביישובי השוליים היהודיים.

בתוך הזמן הארוך, עשויים להתקדם גם ביישובים הערביים מפעלים הקשורים בתעשייהות עתירות הידע, בעיקר בתחום-ุงנים הזוקקים לשטח נרחב או לעובדים מיומנים למ恰ה בשכר נמוך יחסית. הדבר יהיה תלוי בזמיןונם של אזורי תעשייה מתאימים ביישובים הערביים.

שלום, תעירות וערביי ישראל

השלום עשוי להשפיע באופן מיידי ומכريع על נפח התירות אל ישראל ולכך עשוי להיות השלכה מיידית על מצבם הכלכלי של ישבים ויחידים בקרב האוכלוסייה הערבית.

מוקדים בעלי עניין לתיירות נוצרית מצויים בקרבת היישובים הערביים בגליל, ובמיוחד בנצרת ובסביבותיה. הנידול המשמעותי בתיירות יביא לשגשוג רב של עסקים הקשורים בענף זה. בכמה מהיישובים הבודאים עשויה להתרפתח במידה מוגבלת של תיירות בעלת עניין אתנוגרפי. יושבי המשולש, לעומת זאת, לא יושפעו על ידי גל התיירות הצפוי. באזורי המשולש אין מוקדים בעלי עניין מיוחד לתיירות נוצרית, אין בו אתרים ארכיאולוגיים והיסטוריים העשויים למשוך תיירות וכן אין בו עניין אתנוגרפי מיוחד.

בתנאים של שלום עשויה להתרפתח תיירות נופש בחופי המזרחה התיכון, שתענה על הביקוש בקרב תיירים ערבים, השיכים לרבדים המסורתיים של החברה הערבית המוסלמית. היישוב היהודי היחיד הנמצא על שפת הים התיכון הוא ג'סר א-זרקא ומಹלך התפתחותו עשוי לעבור שינוי דרמטי כתוצאה מהביקוש האפשרי לשירותי חוף בתחוםו.

תיירות נופש עשויה להתרפתח גם ביישובים הערביים בגליל, בדומה למסתמן ביישובים היהודיים בחבל ארץ זה. תחילתה של התפתחות זו עשויה להיות בתחום בתים מגוריים ('צימרים'), ולאחר מכן עשויים ערבים להקים בתים מלון ופנטוניונים אשר יכוונו עצם לנופשים מארצות ערב, בדומה למה שהיה בעבר בחורי הלבנון.

הפיתוח הנזכר בתיירות ישפייע על רמת התעסוקה של ערביי ישראל. ענף התיירות מעסיק כבר עתה רבים מערביי ישראל, וככל שיגדל חלקו של ענף זה במשך הישראלי כנ' יפתחו בפניהם הזדמנויות תעסוקה רבות. אולם, לא יהיה בכך פתרון ממשמעותי לתעסוקת משליכים ערבים, אלא אם כן יוכל לשמש בתפקיד ניהול ותכנון בענף זה. עד עתה חלקם של המועסקים הערבים בתפקידים אלה אינם הרבה, וכיידרש מאמץ מכון לשנות מצב זה. בשל המידיות של הגידול בתיירות בעקבות כינון השלום, יש עניין להציב תחום זה בין הראשונים להפעלת מדיניות המעודדת העסקת ערבים בתפקידים בכירים.

פתחת הזדמנויות תעסוקה ועסקים במדינות ערב

פתחת הגבולות בין ישראל למדיינות ערב תאפשר לערביי ישראל לנצל את המצב החדש, תוך הישענות על יתרונות הלאומי היחסי, ולמצואו לעצםם כר חדש של הזדמנויות תעסוקה ועסקים. הם עשויים בכך, במידה מועטה אמנים, כאשר נפתחו הזדמנויות בעקבות הסכם השלום עם מצרים. הם גם מצאו דרך לייזמות עסקית בעקבותיו הקשיים הכלכליים עם הגדרה המערבית ורוצעת עזה לאחר 1967. ככל שהתקיה פתיחות כלכלית רבה יותר בין ישראל למדיינות ערב, ככל שערביי ישראל יתקבלו בראצון במדינות אלה כאנשי עסקים וconomy פוטנציאליים, וככל

שימושיהם קשייהם בהשתלבות כלכלית מלאה בתחום ישראל, כן עשויים יזמים וশכילים מקרבת למצוא פרנסה בקשרים עם מדינות ערב, ובמיוחד עם היסוד הפלסטינית שתהווה במשך הזמן בסמכות לישראל.

אנשי עסקים מקרוב ערבי ישראלי עשויים להשתלב בעסקים במדינות ערב, הןקשר מסחרי עם ישראל והןקשר מסחרי עם ארצות אחרות, אף לא כל קשר מסחרי עם ישראל עצמה. בעוד זו יכולו אנשי עסקים אלה להיכנס לככללה הכלכלית דרך מדינות ערב דוגא. עד עתה רק מעטים מביניהם מצאו דרך לעשות זאת מתוך ישראל, באמצעות ארץ שאין דוברות ערבית.

בעלי מקצוע מקרוב ערבי ישראלי עשויים למצוא מקומות תעסוקה בקרב מדינות ערבית, הוצאות לכוח העבודה משכיל ומiomן. בישות הפלסטינית המתהווה עשוי להיות ביקוש לעובודתם של בעלי מקצוע מקרוב ערבי ישראלי מכמה סיבות:

- א. הזמת המשאבים לפיתוח תגבר את הביקוש לכוח העבודה משכיל ומiomן.
- ב. לא כל בעלי המקצוע בפזרה הפלסטינית ימצאו את דרכם אל המסדרת הפלטינית וחילוקם יעדיף להישאר במקומותיהם.
- ג. ערבי ישראלי ידע ונ סיון שורכב בישראל.

גם הקושי למצוא בתחום ישראל היעת מתאים של תעסוקה לבעלי מקצוע והכשרה אקדמית יפנה עובדים אלה אל ההזדמנויות שיצמחו במשך הזמן בישובים הפלטיניים. כך קרה גם בעבר, עת אקדמאים לא מעטים מצאו את עיסוקם באוניברסיטאות של השטחים לאחר שלא נקלטו לעבודה באוניברסיטאות ובמכוני המחקר בישראל. מוגה זה, שהפתחה מאז שנות השבעים, תגבר עם כינון השלום והגידול בביקוש למרצים ובעלי מקצוע מתחמים בישות הפלטינית.

נראה כי רבים מאנשי העסקים ובעלי המקצוע מקרוב ערבי ישראלי, אשר ימצאו את דרכם למסגרת הפלטינית או לארצות ערב הסוכות, יעדיפו לשמר על מקום מגוריים בישראל, הן בשלשוריהם המקומיים והן בשל רמת החיים הגבוהה יחסית בתחום מדינת ישראל. הם עשויים על כן לנתקו בדרך של יוממות או נסיעות שבועיות. במיוחד שעשויה להתקיים תנעות יומיומיות ענפה אל היישובים הפלטיניים הראשיים, המצויים במרחק קצר מן היישובים הערביים בישראל. הנסיעות בענייני עבודה ועסקים עשויות להשפיע על נפח תנועה ויתעורר הצורך להתאים את התשתיות התחרורתיות הנוגעת בתנועה זו.

התעסוקה הצפיה של שכילים ובעלי מקצוע מקרוב ערבי ישראלי בישובים הפלטיניים ובמדינות ערבית הקרובות עשויה אמן להגדיל את ההכנסה ולהעלות את מעמדם של יחידים לעבודה. אולם ככלמת המומת של ישבים ערביים בישראל עשויה להיפגע. אנשים אלה הם בבחינת עתודה ליוזמות מקומית פוטנציאלית

ופניותם לפעילויות מקומיות אחרים תשאיר את יישוביהם חסרים בפעילויות זו. כך קרה לשובי הגדה המערבית בעבר כאשר רבים מן המשכילים ובעלי המקצוע יצאו למדינות ערבי והשאירו את יישוביהם שוקטים על השמורים מבחינה כלכלית.

לעומת זאת, עשויה להיות התפתחות ניכרת של בינוי מגורים ביישובים הערביים בישראל כתוצאה מן הגידול בהכנסותיהם של תושביהם המועסקים מחוץ לישראל. מוגמה זו, וכן המגמות הצפויות בתחום התעשייהות עתירות הידע והתעשיות העובדה, עושיות לחזק בקרב היישובים הערביים בישראל את תפיקdem המסורתית מקום למגורים בלבד, ולא לפעילויות כלכלית שאינה בחקלאות.

בחיפוש אחר הזדמנויות כלכליות במדינות ערבי ובישובים הפלסטיניים, השתתפו בעיקר "החזקים" בקרב ערבם ישראל: יזמים ומשכילים. מעוטי ההשכלה וחסרי היוזמה הכלכלית עשויים להמשיך ולעמוד בתחרות בשוק העבודה עם פלסטינים, ובמהשך הזמן אף עם תושבי מדינות ערבי, אשר במסגרת הסדר נמשך של שלום ימצאו דרך לעוסקה בתוך מדינת ישראל. שוב תימשך ואולי אף תיגבר היומות של מועסקים לא-ישראלים בלתי-מקצועיים אל תוך ישראל, בהנחה שהగבולות יהיו פתוחים לכך, והדבר ישפיע על הזדמנויות התעסוקה בקרב העובדים הבלט-מקצועיים והמקצועיים-למחצה בקרב תושבי ישראל, והערבים בתוכם.

הSHIPOR במעמדם המקצועי והעסקי של ערבי ישראלי כתוצאה מן הקשרים הפתוחים עם מדינות ערבי עשוי להגביר את הפתיחות למועדקים ערבים בענפים העסקיים בישראל, אשר עד עתה העסיקו ערבים מעתים בלבד. ההתנסות בעסקים ובמקצועות בכירים במדינות ערבי, תוך שמירה על מקומם המגורים בישראל, תגביר את יכולתם של אלה להתחרות בשוק העבודה הישראלי. נסיונות זה עשוי להחשב ליתרונו נוכח תסריט של שלום פעיל, שכן עשוי להגדיל את הביקוש להם בקרב בעלי עסקים ועסקים יהודים. לא ברור עדין אם מוביליות זו בתחום הענפים העסקיים תגרור אחריה גם הגברת הפתוחות להעסקת ערבים מגזר השירותים הציבוריים. כאן, אין השיקול של יעילות בעסקות עובדים מכריע באותה מידה, כפי שהוא במגזר העסקי. ללא צעדים של "אפליה מתוכנת" לא נראה לעין שינוי ניכר בתחום התעסוקה של ערבים מגזר השירותים הציבוריים לשוחץ ליישובים הערביים.

התגברות הפער החברתי-כלכלי בקרב האוכלוסייה הערבית

האוכלוסייה הערבית בישראל אינה עשויה מקשה אחת. היא עוברת בשנים האחרונות תהליך של דיפרנציאציה השגת בין "חזקים" בעלי השכלה והכשרה ברמה בינונית וגובהה, ל"חלשים" בעלי השכלה והכשרה ברמה נמוכה. תהליך זה בא לידי ביטוי גם בرمמות שונות של מודרניזציה ובדרגות שונות של השתלבות בחברה

הישראלית. ההצלכות המנוגדות של תהליך השלום על "החזקים" בהשוואה ל"חלשים" בקרב ערבוי ירושאל, עשוות להביא להעמקת הפער החברתי-הכלכלי בקרבם. בפני ה"חזקים" עשוות להיפתח הזדמנויות רבות של תעסוקה ועסקים, ואילו ה"חלשים" ימצאו את עצםם בפני תחרות גוברת בשוק העבודה.

הפגיעה הכלכלית של תהליך השלום ברבדים ה"חלשים" של ערבי ירושאל עלולה להוליד כר נרחב להתגברות תסיסה חברתית מעורבת ביסודות פונדקטיים ואנטישראליים. יש על כן מקום לעצב מדיניות שתצמצם את הפגיעה הכלכלית ברבדים ה"חלשים" של האוכלוסייה הערבית. הבטחת הכנסתה ושירותי רווחה הם כלי מדיניות מיידים. הכשרה מקצועית ופיתוח כלכלי ביישובים הערביים הם כלי מדיניות ארוכי-טווח.

לטהילכי הדיפרנציאציה ההישגית בקרב ערבי ירושאל ישם ביטויים בתחום הגאוגרפיה של המגוררים ביישובים הערביים. שוב אין השיקיות החמולתיות קובעת באופן מכריע את הרכב האוכלוסייה בשכונות מגוררים. הולכות וሞקות שכונות מגוררים חדשות של אוכלוסייה השגית המתבדרת במגוריה מאוכלוסייה בעלת השגיאות מעיטה. ההשלכות השונות של תהליך השלום על "החזקים" ו" החלשים" בקרב ערבי ירושאל עשוות להגביר את הדיפרנציאציה המסתממת בין אזורי מגורים לפי רמת ההשגיאות החברתיות-הכלכליות.

לDİperfenciaciia ההשגית הגוברת תהיה שימוש כפולה מבחינות תהליך אספקת המגוררים ביישובים הערביים. מצד אחד, תגדל הכמות המבוקשת של קרקע למגוררים של ה"חזקים" ויגבר, על כן, החלץ על מינהל מקרקעין ישראל להרבות את הקצאות הקרקע שברשותו לבניה עצמית של מגורים. מצד שני, יגבר הצורך להרחיב השימוש במכשורים של שיכון ציבור, הן בתחום התכנון והבנייה והן בתחום המימון, על מנת לספק את הביקוש בקרב מעוטי האמצעים.

קובעי המדיניות ידרשו להתייחס אל שני סוגי אלה של ביקוש, ו מבחינה זו משימותיהם בקרב היישובים הערביים ייעשו דומות לאלה הקיימות בקרב היישובים היהודיים זה כמו עשרות שנים. הקצאות קרקע לבניה מחד גיסא וסיווע כספי לבניה של מגורים מיידך גיסא יצטרכו להפוך למכשורים ראשיים בהכוונות הפיתוח של מגורים ביישובים הערביים.

הגברת תהליכי הביזור וה הפרטה בישראל

בעשור האחרון אנו עדים לנסיגה מתמשכת של הממשלה מספקה ישרה של שירותים ותשתיות. דבר זה נעשה על ידי הפרטת חברות ממשלתיות ועידוד פיתוח שירותים ותשתיות באמצעות השוק הפרטי. במקביל נמשך ביזור סמכויות ואחריות

מן השלטון המרכזי אל עבר השלטון המקומי וחברות עסקיות בפיקוח ממשלתי. הנורוות מבניות אלה גרמו לעלייה בחשיבותו של השלטון המקומי ולהתרחבות המגזר של יזמים פרטיים ותאגידים עסקיים. בתנאים אלה עשוות להתרבות הזדמנויות התעסוקה והעסקים הפתוחות גם לעربים, וזאת מושם שבמגזר העסקי גוברת בדרך כלל חשיבותם של שיקולים עסקיים בהחלטות על העסקת עובדים ועל התקשרותו של תעסוקות.

גם העלייה במשקלם של השלטון המקומי ובמערכות הישרה באספקת שירותים גורמות לרכיבי בהזדמנויות תעסוקה ועסקים ביישובים הערביים עצם. מצד אחד, חל גידול במספר המועסקים ישירות על ידי השלטון המקומי ביישובים אלה, שהם על פי רוב בני המקום. מצד שני, מתרבות הזדמנויות של אספקת שירותים והקמת תשתיות ומבנים הנ מסרות לבני עסקים ובעלי מקצוע ערביים.

היציבות הפוליטית שעשויה להפתח באזרה והגידול בהיקף ההשקעות בשל כך עשויים לתרום לירידה בחשיבותו של השלטון המרכזי, הן בפעולות הכלכלית הכלכלית בה היה מעורב והן בחלוקת אספקת השירותים הציבוריים. בשל כך יוסיפו ויעמיקו תהליכי הביזור וההפרטה, ואלה יטרו מחסומים בפני השתלבותם של עסקים ערביים בענפים שהיו עד כה מוגבלים לחדרתם. כמו כן ירבו האפשרויות שיינטנו ליזמים ערבים למש את יוזמתם ולהקים עסקים שיישרתו לא רק את האוכלוסייה הערבית, אלא גם את האוכלוסייה היהודית.

גידול בהtagיות לפחות הבטחון

במשך שנים רבות שימש אideal של ערבים בכוחות הבטחון של ישראל כצדוק וכחsbin לא-ימנון שווין מלא לאוכלוסייה הערבית. במקביל, התייחס רוב האוכלוסייה הערבית באופן שלילי אל השירות בכוחות הבטחון. עד עתה, היה אלה הדרוזים, ובמידה פחותה הבדואים, אשר שרתו בכוחות הבטחון בשעורים ניכרים. הדבר מצא את ביטויו בעיקר ביישובים קטנים בשולי הארץ, בהם חלך נכבד מן הגברים הועסק בכוחות הבטחון ומשפחותיהם זכו במקור הכנסת קבוע ובמקום עבודה מסודר. בפני אלה שהגיעו בכוחות הבטחון לעמדות בכירות, אף נפתחו הזדמנויות לאייש עמדות מפתח ציבוריות וככליות, לאחר השירות.

התפתחות תהליך השלים עם מדינות ערב, במיוחד עם הפליטים, והשתלבותם המלאה של عربيי ישראל עשוות לשנות את עמדתה של האוכלוסייה הערבית בישראל בתחום זה. עם ירידת המתח הבטחוני צפוי שיגדל מספר המתגייסים לכוחות הבטחון מקרב عربيי ישראל. אלה יתרכזו בעיקר בעניינים של בטחון פנים, שהוא גם עניין ישיר של عربيי ישראל עצם.

השרות בכוחות הבטחון עשוי להיות לענף כלכלי בו ימצאו ערביי ישראל תעסוקה בממדים משמעותיים. הערבים בישראל עשויים לנחות בשערוריהם ניכרים לשירות קבע מושך בכוחות הבטחון, כפי שנוהגים בני מיעוטים לאומיים בארץות רבות, ובעיקר כאשר הם ממוקמים באזורי שלדים בהם אין שפע של הזדמנויות תעסוקה.

בשיעור להתגיים לכוחות הבטחון יהיו מעורבים, מעבר לשיקול הפרנסת, גם הרצון לפעלות שיש בה ביטוי עצמי לגבריות ולעוצמה אישית. ביטוי זה היה חסום בפני עיראים ערבים בישראל. כמו כן, נטפס השירות כגורם המשפיע גם על במידה של מיזוגיות, על רכישת הרגלי Uboda ודף התחנות, וגם על פתיחת הזדמנויות תעסוקה בענפים אזרחיים לאחר השירות. כל השיקולים והגורמים האלה עשויים לחזק את האפשרות של גידול בהתגיותם של ערביי ישראל לכוחות הבטחון.

במקביל, מכשיר האפליה בין יהודים לערבים, הטמון בחקיקה המבוססת על הגדרה של "יוצא צבא", איבד את משמעותו. כך וכך, גורם שהיה לו תפקיד חשוב ביצירת אינטיאמיון החברתי-כלכלי בין יהודים לערבים בישראל עשוי במשך הזמן להצטמצם.

הבדלים גאוגרפיים

יש עניין לשרטט הבדלים גאוגרפיים אפשריים בין אזור הארץ השונים מבחינות ההשלכות העשויות לנבוע מתחליך השלום. לשם כך, ניתן להבחין ארבעה סוגים של אזורים גאוגרפיים בהם מתרכזת ביום האוכלוסייה הערבית בישראל: הגליל בצפון הארץ; "המושל" בשלדים המזרחיים של מרכז הארץ; הנגב הצפוני; הערים המעורבות במשור החוף (עכו, חיפה, תל אביב-יפו, לוד ורמלה).

אזור הגליל כולל למעלה ממחצית האוכלוסייה הערבית בישראל ומצטיין ב מגוון של יישובים: ערים, עיירות וכפרים. בגליל נמצאת העיר העירית הגדולה בישראל — נצרת — אשר יחד עם יישובים ערביים סמוכים וכן תושביה הערבים של העיר נצרת-עלית, מתפקדים כענין מטרופולין זוטא בה גרים למעלה מ-150 אלף תושבים ערביים. נוצרת מהווה את המרכז הכלכלי והתרבותי הראשי של האוכלוסייה הערבית בגליל. בשל חשיבותה הדתית וההיסטוריה לנצרות נוצרת נשות נוצרת גם על כלכלת תיירות ועלייה לרגל. מטרופולין חיפה גם היא מרכז חשוב לכלכלתם של ערביי הגליל, ורבים מהם עובדים בה או מקיימים עימה ובאמצעותה פעילות עסקית ענפה.

ישובי אזור המושל קשורים מבחינת תעסוקה ועסקים עם מטרופולין תל אביב. אין בקרבתם עיר גדולה נוצרת המשמשת כמרכז דומיניוני לשאר היישובים באזור. אין בהם פעילות תיירותית משמעותית. לעומת זאת, קרבתם של ישובי אזור המושל

ליישובים הפליטניים בגדה המערבית הפכה את הגדולים שביניהם, כתיהבה ואם אלפחים, למרכז פעילות כלכלית גם לשובי הגדה המערבית, בעיקר ביוםים של טرسום-אינטיפאדה. התקיימו גם קשרים כלכליים בכוון הפוך: ערי הגדה שמשו כמרכזיים כלכליים גם לתושבי היישובים הערביים באזור המשולש.

גם בקרבת יישובי הבדואים בנגב הצפוני אין מרכז עירוני דומיננטי אחד בדומה לנצרת בגליל. העירה רהט, הגדולה בקרבת יישובים אלה, היא בבחינות מקום מגורים בערך. כאמור, אין התיירות תופסת מקום משמעותי כל שהוא בכלכלת הבדואים, למורות הסקרנות הרומנטית באורה חיהם בקרבת תושבי ארץות המערב. לעומת זאת, הבדואים בנגב הצפוני מצאו עצם, לאחר 1967, ממקום מושלם בין הגדה המערבית לרצעת עזה, ומיקום זה הצמיח מידת מסויימת של פעילות כלכלית הקשורה בשני חבלים אלה. בדויאים רבים אף שימשו מותוכים בין הכלכלות של שני החבלים.

הערבים הגיעו בערים המעורבות מהווים רק חלק קטן מן האוכלוסייה הערבית בישראל. אולם, למורות שהם מתגוררים בערים של מישור החוף המפותח של ישראל, כלכלתם ודפוסי מגוריהם אינם נוטלים חלק במלוא הפיתוח של חבל הארץ זה. שכונותיהם דלות והשגיהם החברתיים והכלכליים מצומצמים.

נראה כי מצבו של כל אחד מארבעת האזורים הגאוגרפיים של אוכלוסייה ערבית בישראל – הגליל, המשולש, הנגב הצפוני והערים המעורבות במרכז הארץ – יושפע באופן שונה מן ההשלכות של עידן השлом, בעיקר בשל מיקומו של כל אזור בארץ. כל אחד מהאזורים עשוי לזכות בהשגים המייחדים אותו. היישובים בגליל יהנו בעיקר מן הפיתוח הקשור בתיירות. כמו כן, עשויה העיר נצרת, בהיותה מרכזו כלכלי חשוב לערבי ישראל, למשוך אליה פיתוח ניכר הקשור בקשרים כלכליים עם היישובים הפליטניים הראשיים בצפון הגדה המערבית. נוצרת עשויה בתנאים מסוימים לחזק את מעמדה בראשת היישובים בישראל ועל ידי כך תעניק לרבים מערביי ישראל הזדמנויות תעסוקה ברמה גבוהה יחסית. ההגירה אליה תגבר וכן תחריף בה בעית המרחיב הזמין למגורים. היישובים הערביים העוטפים את נצרת ימשיכו לקלוט את הביקוש למגורים וגם ההשתקעות של ערבים בנצרת עלית תגבר כתוצאה לכך.

הgalil, לעומת זאת, עשוי לשאת את עיקר הזעוזעים שמקורם במצומן של התעשיות עתיקות העבודה בעקבות הפיתוח של תעשיות אלה בגדה המערבית וברצעת עזה. ככלשה רבעים מן הפעולות התעשייתית המתקיימת ביישובים בישראל מתרכזים ביישובי הגליל. כמו כן, עשוי הגליל, בשל המרחק ממרכז הארץ, להנות במידה פחותה מן הפיתוח האמור להתרחש בתחום הענפים עתירי הידע במטרופולין של תל אביב. רק אם יובטח חלקו של מטרופולין חיפה בתחום זה יוכל התושבים

הערבים בಗليل ל��חת חלק, צנוו ככל שיהיה בשל התנאים המבוקשים, בפיתוח הצפוי בענפים עתירי הידע.

גורלו של אזור המשולש יהיה תלוי לכך ולכאן במידה הפתוחות של הגבול. בתנאים של גבול חסום והעדר זרימה חופשית, יחוור המשולש להיות אזור ספר של ישראל מבלתי שיוכל להנות מתפקיד של מגשר בין ערי החוף היישראליות וערי החר הפלשתיניות. לעומת זאת, במצב של פתיחות מירבית, יהפכו יושבי אזור המשולש לצמתים ולמרכזים המשרותים את שני הצדדים, בהתאם לצרכיו של כל צד. ביישובי אזור המשולש תיגבר מידת העירו והעירוניות ויגדל בהם הביקוש למגורים, לתעסוקה ושירותים. יושבים אלה ישגשו מבחינה כלכלית במידה רבה יותר מישובי הגליל והנגב.

ישובי אזור המשולש עשויים להיות בית קיבול למפעלים עתירי עבודה ושתת, אשר פועלים ביום במרכז הארץ ותגובהם לתמורות הכלכליות שיבאו בעקבות השלום תהיה להתקדם אל עבר הגדה המערבית. שם ניתן לגייס כוח אדם בלתי-מקצועי או מקצועי-למחצה בשכר נמוך יחסית, אך תוך כדי הישארות במסגרת היציבות הפוליטית והיתרונות הכלכליים הגלומיים במערכת הישראלית.

לא ברור אם בדואי הנגב יוכל להשתלב באופן מלא ביחסים הכלכליים האינטנסיביים העשויים להתפתח בין שני חלקי היישות הפלסטינית המתהווות – הגדה והרצעה. היחסים העתידיים האלה עשויים להיות מושתתים על דפוסים מודרניים ועל הסדרים ביןלאומיים, מבלתי שהבדואים יוכל למצוא את מקומם בכללי המשחק החדשניים. הם עשויים להמשיך ולהשתטח באותו נתיחים של פעילות כלכלית שתשמשך לחתנהל לפי דפוסים קודמים. עתידם הכלכלי יהיה תלוי במידה רבה ביכולתה של העירobar שבע למשוך אליה חלק נכבד מן הפיתוח במדינת ישראל, שמקורו בכינוי השלום.

העיר ירושלים היא בבחינת "אזור מיוחד" בהקשר לבורר ההשלכות העתידיות של כינון השלום על ערביי ישראל. עתידה הגאוגרפי-פוליטי שניי בחלוקת קשה. אך נראה כי בכל מצב גאוגרפי-פוליטי תשמש עיר זו מרכז חשוב של התפתחויות כלכליות והדבר ישפי לא רק על התושבים הפלסטיינים המקומיים, המבקשים לקשור את גורלם עם היישות הפלסטינית המתהווה, אלא גם על ערביי ישראל אשר יעתייקו את מקומם לירושלמים כדי ל��חת חלק בפיתוחה הכלכלי. עד לאחרונה השתקעו בירושלים ורק מעטים מערביי ישראל. חלקם בא ל��חת חלק בפעילויות של השלטון המרכזי וחילקו נשען על הביקוש הפלסטיני לשירותים בעיר זו ובביבתה. במצב של שלום ויחסים כלכליים תקינים, עשויים רבים מערביי ישראל, בעלי מקצוע ובעלי עסקים, לעبور ממקומותיהם באזוריים אחרים של המדינה ולהשתקע בירושלים.

הפיתוח הכלכלי במרכז הארץ עשויה במשך הזמן להביא למובליות גאוגרפית של בעלי מקצוע ומשכילים אל עבר הערים המעורבות הגדולות תל אביב-יפו ו חיפה, ואל עבר הערים המעורבות הבינלאומיות הנמצאות בקרבתן: לוד ורמלה ליד תל אביב-יפו וכן ליד חיפה. בתנאים הנוכחיים השוררים בשכונות הערביות יתאפשרו אלה למצוא מקום מגורים לטעםם. הם עשויים על כן להישאר מרווחים לשוביהם המקוריים בשל קשרים משפחתיים והעדפות תרבותיות. אולם, אם היצע של מגורים הזמינים לאוכלוסייה הערבית לא יוגבל אך ורק לשכונות הערביות הנוכחות, וימצא חלופות מגורים בשכונות ערביות חדשות ואף בשכונות יהודיות מתאימות, עשויה המשיכה של ההזדמנויות הכלכליות במרכז הארץ לגבור על ההיקומות לשובים הערביים בשל שיקולים משפחתיים ותרבותיים.

פתרון של פשרה בין שיקולי ההזדמנויות הכלכלית ושיקולי ההעדפה התרבותית עשוי להימצא בישובים עירוניים הסמוכים לערים הגדולות. שפרעם ליד חיפה עשויו לשמש יעד השתקעות לעربים תושבי הגליל, המבוקשים להתרקרב אל ההזדמנויות הכלכליות של מטרופולין חיפה מבלי להימצא בשכונות הירידות של העיר בהן מתרכזות האוכלוסייה הערבית ביום. כך גם באשר לטיביה וטירה, שתי ערים ערביות באזור המשולש, הסמכות לתל אביב-יפו. פיתוח של שכונות מגורים בكمות מספקת וברמה נאותה בערים הערביות הסמכות למטרופולינים של מישור החוף עשוי לפתוח פתח למובליות גאוגרפית אל עבר ערים אלה. כך יוכל ריבים בין ערביי ישראל להשתתף בפיתוח הכלכלי שיתרחש במטרופולינים של המדינה בעקבות כינון השלום, אך להמשיך ולגורו בערים ערביות, על כל המשטמע מכך מבחינת סביבה חברתית וספקת שירותים המיוחדים לאוכלוסייה הערבית.

שינויי במצבה של האוכלוסייה הערבית המתגוררת ביום בערים המעורבות בעקבות כינון השלום ישפיע מהתרחשותם או אי-התרחשותם של שני תהליכי מובליות: מובליות מקצועית ומובלילות גאוגרפיה. מובלילות מקצועית תהיה אחד התנאים החשובים לכניתה של האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות אל הענפים עתירי הידע, שיפתחו במרכז הארץ. ביום, האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות אינה שותפה בענפים אלה והיא מתרכזות דזוקה בענפים בהם אינה מידעה ניכרת של מקצועיות וידע.

בהדר תהליך משמעותי של מובלילות מקצועית ימשיכו התושבים הערבים של הערים המעורבות להישאר במצבם הנוכחי, הכווץ בתוכו גם מגורים בשכונות הדלות של הערים. לעומת זאת, אם המובלילות המקצועית תהפוך לתחיל מרכזי בקרב האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות, עשויות התוצאות להתבטא לא רק במצבה החברתי-כלכלי היחסי של אוכלוסייה זו, אלא גם בדףים הגאוגרפיים של הביקוש שלא למגורים. אלה שיטפסו בסולם הstattos החברתי-כלכלי, בעקבות

МОΒΙΛΙΟΤ מ█████צועית, עשוים לחפש לעצם מקומות מגוריים מחוץ לשכונות הדלות. מילוי של ביקוש זה עשוי להיות על סדר היום של המ騰נים וקובעי המדיניות בערים המערבות. הקמתן של שכונות חדשות למעטם ביןוני ערבי ופתחתן של שכונות יהודיות להשתקעות רוגעה של תושבים ערבים יהיו מן הנושאים המרכזיים בסדר יום זה.

סיכום: השתלבות או הסתגרות

השלום יעמיד בפני ערבי ישראל שתי אפשרויות קוטביות:
א. השתלבות מלאה בישראל.
ב. הסתגרות וניכור.

לשתלבות גוברת של הערבים בישראל עשוות להיות השלכות גם על מידת המובילות החברתי-כלכליות שלהם וגם על מידת השתתפותם הפעילה בפוליטיקה, במשל ובחיי התרבות החילוניים של המדינה. השתלבות זו עשויה להביא בעקבותיה גל של הגירה אל הערים הגדולות ואף אל ערים בינוניות, בהן מצויה ביום אוכלוסייה ערבית קטנה.

לעומת זאת הסתגרות וניכור עשוים לצמצם את מידת השתלבותם בחברה ובכלכלה של ישראל. ההסתגרות תגביר את חטיבתו של המסגרות המקומיות והшибוכיות של החברה הערבית כמוקדים להזדהות ולפעילות, ותעמיק הסגנוציה הגאוגרפית של המגורים בין ערבים ליהודים. רוב הערבים ימשכו להתגורר בישוביהם ובשכונותיהם. ההסתגרות הגוברת עשויה להשפיע עליה הקמת מסגרות כלכליות ערביות אשר יחופו את עיקר הקשר שלהם עם מדינות ערב והישות הפלסטינית הקרויה. משכילים רבים בקרב ערבי ישראל עשויים לחפש מוצא לתעסוקתם מעבר לגבול מותך תקווה למובילות תעסוקתית רבה יותר מאשר בתוך ישראל. ארגונים ציבוריים בתחום הרוחה והתרבות עשויים אף הם ליצור קשרים מקצועיים, תרבותיים וכספיים עם ארגונים חיצוניים העשוים לחזק במידה רבה את הדואליות הקימית בישראל בין ערבים ליהודים, בחלק מן הכלכלת וברוב העניינים הנוגעים לחברה וلتרבויות.

כדי להגביר את השתלבות הערבים בישראל יש לגרום להאצת תהליכי הפיתוח בקרבתם. יש להעניק לאוכלוסייה זו תשומת לב מיוחדת, במקביל לתשומת הלב הרבה הנחנית לכינונה של הישות הפלסטינית המתהווה. במיוחד יש לתת את הדעת אל אותם תחומיים בהם קבוצות מ בין ערבי ישראל ימצאו את עצמן נגעות מבחינה כלכלית כתוצאה משידוד המערכות הפוליטיות והחברתיות-כלכליות

шибוא בעקבות השלום. הפגיעה בתחום התעסוקה בתעשייה עתירות-עובדת עשויה להיות הקשה ביותר. אך נראה כי יש להתחיל למלא את החסר העתידי על ידי פעולות של המגזר הציבורי והעסקי, שטטרון לחיש את המעבר של אותו חלק של כח אדם מקרוב ערבי ים-תיכוני לעסוק עד עתה בתעשייה אלה אל התעשייה עתירות הידע וההון או אל ענפי המסחר והשירותים.

מאחר שעיקר מעורבותם של ערבי ישראל בתעסוקה בתעשייה עתירות-עובדת מתרכז בצפון הארץ, אם ביוםמות למטרופולין חיפה ואם בתוך יישוביהם הם בגליל, יש מקום לרכז מאמצים בכון זה בחבלים הצפוניים של המדינה.

על מנת שההשלכות הצפויות של תהליך השלום לא יפגעו בסיכויים של פיתוח והשתלבות בקרב ערבי ישראל, מן הראי להעמיק את הבחינה השוטפת של השלכות אלה ולנסח לגיבן מדיניות ברורה. פעולות אלה ראוי שייעשו בכל אחד מן התחומיים הראשיים, כגון דירות, תעסוקה, תעשייה ומסחר, שירותים, תיירות וחינוך וכן במסגרת כלליות רב-תחומיות. יש להקדים ולהערך במיוחד במיוחד לקרהת ההשלכות السلיליות, על מנת שלא יתפתח מצב פרודוכסלי בו חלק ערבי ישראל ימצא עצמו פגוע כתוצאה מהתהליך השלום.

פרסומים נוספים של מכון פלורסהיימר בנושא ערבי יישראלי

מגמות בתפרוסת האוכלוסייה הערבית בישראל
מרכזוי פיתוח חכמים משותפים לישובים יהודים וערבים בישראל
לקראת בסיס חברי לפיתוח וניהול הביבוב ביישובים הערבים בישראל
לקראת מדיניות של מוקדי עיר לאוכלוסייה הערבית בישראל

על מכון פלורסהיימר למחקרים מדיניות

המודעות בדבר חשיבותו של מחקר מכון למדיניות גוברת והולכת, לא רק בקשר חוקרם וקובען מדיניות, אלא גם בקרב קרנות ציבוריות ופרטיות. קרן פלורסהיימר, שבראה עומד ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר, יזמה את ייסודה של מכון מחקר שיתרכז במחקר העוסקים בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכי יסודים שייעסיקו את קובעי המדיניות בעtid, לנתח את המגמות וההשלכות ארוכות הטווח של תהליכי אלה ולהציגם לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגייה.

חברי הנהד' המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (יו"ר), עו"ד י' עמיהוח בן-פורת (סגן יו"ר), מר דוד ברוחט, הממונה על התקציבים במשרד האוצר, ומר היישג גוזמן, העורך הראשי של "ג'רוזלם ריפורט". מנהל המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.